

POHLEDY NA SMRT OČIMA ŘEHOLNÍCH SESTER

ZDEŇKA DOHNALOVÁ

Perception of death through the eyes of nuns

Abstract: The present article aims to answer the research question: *How did the nuns perceive death, the dying and the deceased?* The author presents partial results of her qualitative research realized among the nuns employed in one of the nursing homes as nurses. The article presents the perception of the dying persons from part of the nuns, as well as their professional approach to these persons. Further, the author presents the perception of the dead persons from part of the nuns, and records their specific ways of dealing with the bodies of the deceased. As for the results of the research, it can be stated that the nuns perceive death as a mysterious event that constitutes part of their and our lives and represents a return to God; however, in spite of these mostly positive connotations death is for them a disquieting event.

Keywords: nun, nurse, client, nursing home, death, dying.

1. Úvod

Smrt neoddělitelně patří k životu; každý z nás má jistotu, že život jednoho dne skončí. Přitom nevíme, kdy a za jakých okolností budeme umírat. Umírání je někdy dlouhé a provázené utrpením, někdy je smrt rychlá a nečekaná či se s ní můžeme potkat ve spánku. Někdo si přeje umírat sám nebo za přítomnosti své rodiny doma, jiný by, v případě možnosti volby, dal přednost umírání v institucionálním zařízení za přítomnosti zdravotníků a dalších pomáhajících pracovníků. Mezi nimi se v nemocnicích, hospicích, léčebnách dlouhodobě nemocných, domovech pro seniory atp. mohou umírající a jejich blízcí setkat s řeholními sestrami,¹ které jsou zároveň i sestrami všeobecnými.² Avšak o tom, co znamená být

¹ Řeholní sestry budu v textu dále označovat jako řeholní sestry, řeholnice, řádové sestry nebo pouze jako sestry.

² Jako synonymum pojmu všeobecná sestra se často uvádí termín zdravotní sestra.

v českém prostředí řeholní sestrou pečující v rámci svého pracovního zařízení o umírající a posléze o mrtvá těla a přicházející do kontaktu s jeho blízkými/ pozůstalými, toho příliš mnoho nevíme. A právě tato skutečnost mě podnítila k realizaci kvalitativního výzkumu³ s řádovými sestrami zaměstnanými v jednom z domovů pro seniory. Prezentace dílčích výsledků výzkumu bude tvořit jádro tohoto článku, který je primárně zaměřen na zprostředkování pohledu řádových sester na otázky týkající se fenoménu smrti a na to navazujícího náhledu na umírající a zesnulé. Cílem předloženého textu je hledání odpovědi na výzkumnou otázku ve znění: *Jaký je pohled řeholních sester na smrt, na umírající a na zesnulé?* V centru pozornosti přitom rovněž stojí zaznamenání specifík práce řádových sester s uvedenými cílovými skupinami.

Tuto stať chápu jako sondu do profesního života specifické skupiny zdravotnic, řádových sester na pozici všeobecných sester, jež by mohla být příspěvkem do diskuse o vztahu pomáhajících pracovníků, umírajících, jejich blízkých a pozůstalých v institucionálních zařízeních. V článku bude také pojednáno o nepříliš často otevírané otázce nakládání s mrtvým tělem, jež je povětšinou v médiích diskutována v souvislosti se skandály s odhalením neetické manipulace se zesnulým.

2. Teoretické zakotvení

Smrt je možné vidět různými způsoby, ale sami se můžeme rozhodnout, jaký postoj ke smrti budeme v sobě kultivovat (Havránková 2002). Vztah smrti a náboženství je od pradávna velice úzký. Smrt člověka byla již v tradičních kulturách pojímána prostřednictvím náboženských konceptů, jež vysvětlovaly příčinu smrti a také řešily, co se s člověkem po smrti stane (Nešporová 2009). Náboženské systémy i dnes připisují smrti určitý význam a nadále přinášejí odpověď na otázku, co se s námi po našem skonu bude dít. Život lidské duše je přitom v mnoha náboženstvích spojován s myšlenkou na posmrtný život, jenž nemůže ohrozit zmar našich těl. „*Věčný, nekonečný posmrtný život je pro věřící nadějí, pro skeptiky fikcí.*“ (Kutnohorská 2007: 70)

Pohledy na smrt jsou ovlivněny radikálně odlišnými stanovisky ohledně jejího významu; mohou být hroživé (spojené např. s představou pekla) nebo naopak útěšné, s přísliby nebeské blaženosti (Firthová – Luffová – Oliviere 2007). Oproti těmto dvěma konceptům stojí moderní sekulární náhled akcentující smrt těla jako naprostého konce člověka, přičemž „*jeho další existence je vyloučena*“ (Nešporová 2009: 466). Východní náboženství nabízejí další

³ Výzkum byl realizován pro účely mé dizertační práce s názvem *Etické otázky v práci s umírajícími, jejich blízkými a pozůstalými očima řeholních sester*, kterou jsem v červnu 2011 obhájila na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Více viz Dohnalová (2011).

možné pohledy. Hinduismus se např. smrtí vypořádal jednak pomocí představy o karmě, základním morálním procesu zahrnujícím transmigraci a reinkarnaci, ale i pomocí ášramu „*neboli období života, jimiž jednotlivec prochází, od fáze žáka po fázi majitele domu; v pozdějším období se začínáme zbavovat různých společenských povinností až nakonec nemáme žádné společenské povinnosti a připravujeme se na smrt a přechod naší duše do jiného života*“ (Davies 2005: 137). Smrt je v křesťanství, jež stojí v centru naší pozornosti, chápána pouze jako konec pozemského života. To hlavní, tedy naše duše, je nesmrtelná. Brána smrti představuje přechod z jedné formy existence do druhé při zachování nesmrtelnosti duše a očekávaném vzkříšení těla. Křesťanské pojetí smrti je přitom vždy charakterizováno myšlenkou na zmrtvýchvstání (Dolista 1997).

Před zahájením výzkumu jsem záměrně neohraničovala pole možných stanovisek k fenoménu smrti a s tím souvisejícího náhledu na umírající a zesnulé, protože jsem se dopředu nechtěla nechat svázat představou o subjektivních percepčních řádových sester. Přiznávám ovšem, že jsem již dopředu předpokládala soulad názorů účastnic výzkumu s křesťanským pojetím umírání a smrti formulovaném představiteli katolické církve. Konfrontaci plejády pohledů na smrt očima řeholnic na straně jedné a odborníků zabývajících se danou problematikou na straně druhé se budu věnovat v kapitole šesté.

3. Metodologie výzkumu

Výzkum, s jehož dílčími výsledky seznámím čtenáře této stati, byl realizován jako kvalitativní šetření na principu případové studie za použití mnohazdrojových technik sběru dat (hloubkové rozhovory, analýza dokumentů a pozorování). Proběhl v rozmezí začátku ledna až konce března roku 2010; jeho účastnicemi se staly všechny řádové sestry zaměstnané v době jeho realizace na hlavní nebo vedlejší pracovní poměr jako všeobecné sestry v níže charakterizovaném domově pro seniory. Celkem se výzkumu zúčastnilo 6 řádových sester (ve věkovém rozmezí 30–45 let),⁴ s nimiž jsem realizovala celkem 12 výzkumných rozhovorů. Tyto rozhovory jsem nahrávala na diktafon a následně je zpracovávala metodou transkripce.

Daná organizace byla zvolena proto, že jsem zde již tři roky před zahájením výzkumu působila jako dobrovolnice. Do terénu jsem tedy nevstupovala jako „cizinec“, který nerozumí kontextu tématu (Disman 2002), ale jako „zasvěcený“, tedy člověk, který se stýká s účastníky výzkumu i mimo jeho rámec. Jsem přesvědčena, že výzkumu prospělo, že mě jeho účastnice považovaly za

⁴ Tuto informaci jsem získala od řádové sestry plnící funkci gatekeepera.

člověka kulturně spřízněného a nevidalo jim, že přicházím odjinud. Tyto faktory podle mého názoru napomohly k jejich otevřenosti a k ochotě se mnou mluvit rovněž o ožehavých a mnohdy velmi osobních záležitostech. Domnívám se, že i z tohoto důvodu pro mě nebylo větším problémem získat souhlas k realizaci výzkumu od vedení domova pro seniory (které v prvním čtvrtletí roku 2010 tvořili výhradně civilní zaměstnanci), stejně tak od představených kongregace. Na nutnost získání souhlasu od těchto dvou subjektů jsem byla upozorněna samotnými řeholnicemi.

Již před započatím výzkumu jsem se tedy se všemi sestrami znala přinejmenším od vidění, s jednou z nich mě přitom pojí kamarádská vazba. A právě tato řádová sestra se stala mým *gatekeeperem*, „otvíračem brány“. Tato řeholnice pro mě byla zprostředkovatelem a jakýmsi mediátorem dalších kontaktů s řeholnicemi i s představenými kongregace.

Pro zodpovězení základní výzkumné otázky jsem zvolila několik technik sběru dat: polostrukturované rozhovory s řádovými sestrami, analýzu dokumentů a zúčastněné pozorování. U polostrukturovaného rozhovoru jsou definované tzv. jádrové informace, které obsahují minimum otázek nebo okruhů, které by měl tazatel s respondentem probrat (Ferjenčík 2000). Část rozhovoru má tedy volnější charakter; část je striktně vedena na bázi předem připravených otázek (Pelikán 1998). Další technikou sběru dat se stala analýza písemných záznamů řádových sester. S touto technikou sběru dat jsem předem nepočítala, ale nakonec jsem tuto možnost ráda uvítala. Podmínkou k udělení souhlasu s realizací výzkumu od představených kongregace totiž bylo, abych jim předem představila okruhy témat, na něž se hodlám řádových sester z kongregace ptát. Požadované jsem zaslala na e-mailovou adresu matky představené, přičemž jsem svůj e-mail nechala doručit v kopii i řeholnici plnicí pro mě funkci *gatekeepera*. Touto cestou se otázky k rozhovoru dostaly ke všem účastnicím výzkumu, které již přicházely na náš rozhovor „vyzbrojeny“ svojí písemnou přípravou (některé sestry tyto poznámky psaly ručně, jiné na počítači). Během rozhovorů sestry do svých zápisů místy nahlížely, protože, jak samy komentovaly, zaznamenávaly si do nich fakta, na něž nechtěly zapomenout. Po skončení rozhovoru jsem každou z nich požádala, zda by mi svoje záznamy nevěnovala (pro výzkumné účely). Všechny respondentky mojí prosbě vyhověly. Tyto poznámky řeholnic většinou obsahovaly komentáře k jednotlivým tématům; budu-li při samotné prezentaci výsledků výzkumu z těchto materiálů citovat přímo, vždy na to čtenáře upozorním. Poslední, doplňkovou technikou sběru dat se stalo pozorování. Pozorování jsem prováděla přímo v areálu domova pro seniory, kdy jsem v rámci své dobrovolnické činnosti pozorovala práci řádových sester při výkonu povolání

všeobecné sestry. Spolu s Pelikánem (1998: 209) jsem si vědoma, že je „*pozorování vždy syceno různou mírou subjektivity*“. Svě poznámky z pozorování jsem nijak nestrukturovala a pouze je zaznamenávala do terénních poznámek.

Data, která jsem v rámci svého výzkumu nasbírala, jsem všechna převedla do písemné podoby. Jednalo se o přepisy hloubkových rozhovorů s řeholicemi, jejich písemné záznamy a terénní poznámky. Stála jsem tedy před poměrně rozsáhlými korpusy nestrukturovaného materiálu, jež jsem získala různými technikami z několika zdrojů. Bylo nezbytné tento materiál podrobit systematické analýze a interpretaci data v písemné podobě jsem dále zpracovávala skrze otevřené a tematické kódování. Kódování jsem prováděla ručně, tento způsob bývá někdy označován jako „papír a tužka“. Práci s daty (již v písemné podobě) jsem zahájila otevřeným kódováním, následovalo kódování tematické a poté jsem již začala vytvářet kostru příběhu.

4. Představení vybraného domova pro seniory

Z důvodu zachování anonymity řeholních sester, účastnic výzkumu,⁵ kterou jsem jim přislíbila, nebudu uvádět název domova pro seniory (dále jako: domov pro seniory, Domov,⁶ zařízení nebo organizace) ani jiné údaje, které by mohly vést k identifikaci zařízení, v němž byl výzkum realizován.

Toto zařízení je registrováno jako nezisková právnická osoba, jejímž zřizovatelem je kongregace řádových sester.⁷ Zhruba 100 metrů od domova pro seniory se nachází tzv. filiálka kongregace, tj. menší dům, kde žije malá skupinka řádových sester (jednak ty, které v Domově pracují, a také několik řeholnic v postproduktivním věku, jež mimo jiné pečují o kapli tvořící součást areálu Domova).

Domov pro seniory sídlí na vesnici šest kilometrů od menšího města (do 10 000 obyvatel). Jedná se o zařízení rodinného typu, maximální počet obyvatel⁸ je 45. Počet zaměstnanců se pohybuje kolem 25, z toho je 13 všeobecných sester nebo ošetřovatelek (z nich je zde šest řeholnic z kongregace, která je zřizovatelem, zaměstnáno na plný nebo částečný úvazek na pozici všeobecných sester).⁹ Všechny tyto zdravotnické pracovnice a zároveň řádové sestry se staly

⁵ Respektive se touto cestou snažím zachovat v anonymitě tuto ženskou kongregaci, o jejíž zachování mě požádaly představené řeholní rodiny, od nichž jsem zároveň obdržela souhlas k realizaci výzkumu.

⁶ Tímto termínem řeholní sestry organizaci obvykle označují.

⁷ Hlavní sídlo této řeholní rodiny je v krajském městě.

⁸ Aby byla zdůrazněna rodinná atmosféra tohoto zařízení, jsou zdejší klienti označováni jako obyvatelé. Ve výpovědích řeholnic se jako synonyma tohoto pojmu objevovaly tyto termíny: klient, nemocný, pacient.

⁹ Stav je platný k březnu 2010.

účastnicemi výzkumu. Všichni ostatní zaměstnanci organizace jsou civilní; včetně managementu, administrativních pracovníků správy budov a jedné sociální pracovnice. Do Domova také externě (1x v týdnu odpoledne) dochází lékařka, která pracuje v blízkém městě.

Domov pro seniory poskytuje pobytové služby osobám podle § 49 Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, které se v důsledku svého věku ocitly v nepříznivé zdravotní a sociální situaci, kterou nejsou schopny překonat ve vlastním prostředí ani za pomoci jiných typů sociálních služeb nebo rodiny a potřebují pravidelnou pomoc při zajištění svých potřeb. Zařízení je uzpůsobeno pro péči o klienty v seniorském věku, kteří jsou imobilní, upoutaní na vozík, užívající rozličné kompenzační pomůcky a chronicky nemocní. Do Domova jsou přijímáni klienti bez ohledu na jejich náboženské přesvědčení.

5. Prezentace výsledků výzkumu

Na základě zpracování dat prostřednictvím otevřeného a tematického kódování jsem identifikovala čtyři pohledy řádových sester na fenomén smrti. Řeholnice vnímají smrt jako událost zahalenou tajemstvím (viz kap. 5.1), tvořící součást jejich a našich životů (viz kap 5.2) a znamenající návrat k Bohu (viz kap. 5.3). I přes tyto vesměs pozitivní konotace sestry v průběhu našich rozhovorů připouštěly své obavy související s jejich vlastní smrtelností (viz kap 5.4). Další podkapitola pojednává o náhledu respondentek na životní situaci osob na sklonku života a na okolnosti vztahující se k jejich profesnímu působení s touto cílovou skupinou. Poslední část prezentace výsledků výzkumu tvoří shrnutí pohledu řádových sester na zesnulé a především zaznamenání specifík jejich práce s těly zemřelých.

5.1 Smrt jako tajemství

„Smrt je pro mne velkým tajemstvím,“ zaznamenala do svých poznámek jedna z řeholnic. V průběhu výzkumného rozhovoru stejná respondentka uvedla, že smrt v ní vzbuzuje až fascinující respekt: *„Stojím v úžasu nad tím, co mne zcela přesahuje“*. Obdobný pohled na smrt jsem identifikovala i u ostatních účastnic mého výzkumu. Smrt je fenomén, jehož plnému pochopení nám brání limity lidského chápání světa obklopující každého z nás; člověk *„jen podvědomě cítí, že je zde něco, Někdo, větší“*. Předchozí slova byla písemně zapsána další řádovou sestrou.

Mezi základní charakteristiky smrti patří, viděno optikou řeholních sester, její záhadnost a tajuplnost. V rozhovorech opakovaně upozorňovaly na skutečnost, že ačkoliv mohou být lidmi vnímány jako expertky na věci mezi životem a smrtí, ani ony neznají „tajemství smrti“ a smrt je pro ně velkou neznámou. Někteří

blízcí umírajících od nich právě toto expertství vyžadují, což dokládá následující příklad o ženě očekávající od řeholnic zprostředkování zázraku. Jedna z řádových sester pamatovala na dceru obyvateľky, kterou do zařízení přijímali ve velmi vážném stavu, a po dvou měsících pobytu zde nemocná žena skonala. Pozůstala byla ze skonu matky značně rozrušená a podle vzpomínek se na řeholnici osočila slovy: „*Já jsem si myslela, že když jste řádové sestry, tak maminku uzdravíte, že uděláte zázrak, ale kdybych věděla, jak to dopadne, to jsem netušila, to bych ji k vám nedávala.*“ Tato žena tedy pravděpodobně po vyčerpání možností moderní medicíny vložila poslední naději do očekávání zázraku, a proto svoji nemocnou matku nechala umístit v církevním zařízení. Zázrak se nedostavil, což paradoxně nezazlívala Bohu, ale řeholnicím.

Práce v domově pro seniory nebyla pro řeholnice, účastnice výzkumu, první pracovní zkušeností. Některé z nich pracovaly dříve na stejných pracovních pozicích jako všeobecné sestry v nemocnicích na gynekologickém, onkologickém a chirurgickém oddělení. Zde byly konfrontovány se smrtí nejen starých osob, ale i dětí a mladých lidí. V rozhovorech se ke vzpomínkám na tyto umírající často vracely a srovnávaly smrt, jež bývá považována za přirozenou, tj. smrt starého člověka, a smrt označovanou za předčasnou, smrt dětí, dospívajících a osob v produktivním nebo raně postproduktivním věku.¹⁰ Řeholnice zpětně, v některých případech ze značného časového odstupu od těchto událostí, hodnotí tato úmrtí jako něco, co ony samy nemohou pochopit. Společně jsme se pozastavovaly u otázek filosofického charakteru, proč například musejí umírat právě děti a mladí lidé. Jedna z řeholnic v této souvislosti uvedla otázku svědčící o její představě všemohoucnosti Boha: „*Sama si říkám, proč to Bůh dopustil?*“ Bůh může smrti dětí a mladých lidí zabránit, ale z nám neznámého důvodu tak nečiní, protože i tato smrt má svůj smysl. Můžeme doufat, že tento smysl jednou, třeba po naší smrti, odhalíme i my. Rovněž tato dimenze smrti je zahalena tajemstvím a záhadností smrti se dotkneme i prostřednictvím příběhu zaznamenaného v dalším odstavci.

Řeholnice popisovala situaci zažitou během své praxe v nemocnici, kdy se na ni mladá umírající žena obořila s tím, co považovala na velkou nespravedlnost, totiž že umírá ona, manželka a matka tří malých dětí, a bezdětná řeholnice má před sebou pravděpodobně dlouhá léta života. Tato řádová sestra se v průběhu rozhovorů s pacientkou pokoušela pracovat s pro ni lidsky pochopitelným vztekem dotyčné, která se nakonec podle tvrzení respondentky s blížícím se skolem vyrovnala a pokojně zesnula obklopena svojí rodinou. Příznávala (i před umírající), že je pro ni záhadou a netuší, proč ona, viděno očima odcházející pacientky, nikoho nemá, je zcela zdravá a trojnásobná maminka odejde z tohoto světa dříve,

¹⁰ Každá smrt člověka mladšího než 65 let je považována za předčasnou.

než stihne vychovat svoje děti a nezestárne po boku svého muže. Její upřímnost dopomohla ke smíření umírající nejen se smrtí, ale i s ní samou. Při popisování tohoto příběhu mi sestra reprodukovala rozhovor, v němž přiblížila svoji reakci na verbálně vyjádřenou zlobu umírající na tuto „nespravedlnost života“. Jednou jí odvětila, že by, v případě možnosti rozhodovat o těchto věcech, onemocněla nebo dokonce umřela místo ní. „*Vyměnila bych si to s Vámi, i svoje zdraví.*“ Navrhla tedy oběť svého života za její, vědoma si, že „*Pán Bůh si sám rozhodne*“. Přišla tedy s vážně myšlenou nabídkou oběti, nicméně poté se podřídila „rozhodnutí vyšší autority“. Proč to však vůbec učinila? Mohla se skutečně ztotožnit s názorem umírající matky, že ji děti a manžel potřebují více, než ji samotnou její řeholní rodina. Svoji roli zde také jistě hrála pevná víra v posmrtný život, o níž budu pojednávat v jedné z dalších podkapitol (viz 5.3). Další možnou příčinu vidím v touze řeholní sestry obětovat se „pro dobrou věc“.

5.2 Smrt jako součást života

„*Narození i umírání patří do života*“, konstatovala v průběhu rozhovoru jedna z řeholnic. Jiná k tomu dodala známé přísloví: „*Pán Bůh dal, Pán Bůh vzal.*“ Lidská existence je ohraničena dvěma zásadními okamžiky – početím, kterým je lidský život podle řádových sester (stejně tak podle oficiálního stanoviska katolické církve) zahájen, a smrtí, finálním okamžikem na tomto světě. Sestry ve svých výpovědích poukazyvaly právě na podobnost zrození, resp. početí lidského života a jeho závěru, smrti.¹¹ Počátek i konec života znamenají tajemství a stejně tak obojí náleží k životu.¹² Sestry smrt vnímají „*jako nevyhnutelnou skutečnost mého a našeho života*“. Setkání se smrtí nezažívají pouze ve své práci, ve své řeholní a orientační rodině, ale přemýšlejí o ní jako o vlastním úkolu, který je za určitý, lidem neznámý, časový úsek čeká. Svůj život darovaly Bohu a „*všemocný Bůh*“ také rozhodne, kdy z tohoto světa odejdou. Jsou přesvědčeny, že Bůh si každého člověka „*povolá*“ v ten správný čas; v čas, kdy má nejvyšší šanci na dosažení spásy. „*Přichází pro své, které zapůjčil zemi, aby nám dal to nejlepší, a my se těšili z darů (...) a v jeho očích přichází správný čas, kdy chce nás převést do věčného života.*“

Při hovorech o otázkách souvisejících s finalitou lidského života jsme se s řeholnicemi dostávaly i k představám o podobě a okolnostech jejich vlastní smrti. Sestry vyjadřovaly touhu umřít klidně, ve společenství spolusester, usmířeny s Bohem a ostatními lidmi ve svém okolí. Důležitým momentem je pro ně

¹¹ Ostatně i v další podkapitole zazní fragment výpovědi řeholnice potvrzující tento výrok.

¹² „*Nic není přirozenějšího než smrt*“, pronesla jedna z postav českého filmu režiséra Antonína Máši Hotel pro cizince (1966).

také možnost vyjádření vděku za „*dar života*“ a poděkování za příležitost prožít svůj život jako řádová sestra ve společenosti žen s obdobným životním posláním. „*V posledních chvílích života (...) samotná bych si přála odcházet ve společenství sester (...), kde ještě můžu říct díky za vše.*“ Zároveň jedna z řeholnic poznamenala, že je pro ni důležité a doufá v to, že se na sklonku jejího života budou za ni modlit nejen spolusestry, ale také klienti v zařízení, kde bude pracovat. Předpokládá tedy, že bude zaměstnána nebo bude pracovat i bez pracovního kontraktu v nějaké organizaci až do svých posledních dnů. Vychází přitom ze zkušenosti života v kongregaci, neboť i do domova pro seniory docházejí sestry z blízké filiálky na výpomoc.¹³

Jako společnost bychom smrt neměli tabuizovat; na tomto stanovisku se opět shodly všechny respondenty. Avšak děje se tak: „*Utrpení a umírání ... nikdo o tom nechce slyšet.*“ Vylučování myšlenek na smrt dost možná souvisí se sekularizací dnešní společnosti, domnívají se řeholnice. Dalším důvodem je orientace na kult mládí, zdraví a krásy, do kterého koncept mnohdy dlouhého a bolestivého umírání a následné smrti nezapadá.

5.3 Smrt jako návrat domů

V písemných poznámkách účastnice výzkumu jsem se dočetla větu opětovně vyjadřující podobnost lidského zrození (početí) a smrti; pro respondentku je „*smrt jakýmsi druhým narozením*“. Stejná sestra si v tomto kontextu dále zapsala: „*Tak jako dítě přichází z nitroděložního života do tohoto světa, podobně pak se „rodíme“ (a často též bolestně) do života po smrti – do života věčného.*“ Výše uvedená citace upozorňuje na skutečnost, že i přes značné možnosti moderní medicíny je smrt často spojená s bolestí a vyjadřuje rovněž víru v existenci posmrtného života, v rozhovorech sestrami opakovaně zdůrazňovanou. Mezi jejich výpověďmi se objevovaly např. tyto výroky: „*smrt pro mě znamená věčné spojení s Bohem*“; „*věřím, že smrtí život nekončí*“; „*Já tu smrt nevnímám jako konec. Ten člověk došel domů.*“

Smrt je podle řeholnic pouze ukončením lidské existence, přičemž naše duše je nesmrtelná. Jedna z řádových sester dokonce uvedla, že ona sama chápe svůj nynější život zde na zemi jako smrt a očekává „ten pravý život“ až v nebi: „*Až po smrti budeme v Boží náručí, tam začneme žít (...)* Tady jsme svázáni tím, že musíme jíst a spát, jsme svázáni naším tělem. (...) Tady jsme propadli do tohoto života, do té bídy.“ V souladu s tímto tvrzením uvedla jiná řeholnice, že

¹³ Tyto řeholnice, které v Domově nejsou oficiálně zaměstnány, jsem do výzkumu nezařadila, protože jejich působení v organizaci není systematické.

přestože nikdo z nás netuší, „*jaké to bude*“ po naší smrti, ona sama má jistotu, že to, co nás čeká, bude mnohem lepší než to, co zažíváme na tomto světě. Svoji představu o podobě posmrtného života naznačila i další sestra: „*Není to konec ani začátek, bude to jinak, je to pokračování. Příchod do života na věčnosti, člověk se vrátí domů.*“

5.4 Smrt jako důvod k obavám

V předchozích podkapitolách jsem se zabývala vesměs pozitivními konotacemi řeholnic v souvislosti s fenoménem smrti. Nyní bych ráda čtenářům vyložila i druhou stranu mince, protože vztah řeholních sester ke smrti je ambivalentní. Slova sester vypovídala o jakési formě „těšení se“ na smrt, neboť ji chápou jako možnost přechodu do jiné dimenze a znamená příležitost bezprostředního setkání s Bohem, jemuž darovaly svůj život již tady na zemi. Ovšem řeholnice také otevřeně přiznávaly, že přestože věří v posmrtný život, mají z vlastní smrti strach. Smrt je pro ně cestou do neznáma, stejně jako pro každého z nás. Sestry sice očekávají, že posmrtný život bude „lepší“ než náš současný pozemský, ale podoba či forma tohoto „jiného života“ zůstává utajena.

Ideál smrti jako přechodu „*do Boží náruče*“ je tedy konfrontován s vnitřním prožíváním řeholnic a s jejich pochopitelnou obavou z neznámého. Na otázku, zdali vůbec, popř. jak s tímto strachem bojuje, mi jedna z řádových sester odpověděla, že předpokladem k překonání strachu ze smrti je „*potřeba mít pevnou víru v Boha*“. Stejně tak i ostatní řeholnice se v odpovědích na tuto otázku odvolávaly na to, co ony samy vnímají jako „*Boží vedení*“ a „*důvěru v Boží milosrdenství*“, mluvily o „*odevzdání svých obav Bohu*“. Jejich postoj ke smrti je zcela jednoznačně ovlivněn učením katolické církve a způsobem prožívání vlastní religiozity.

5.5 Pohled řeholních sester na umírající a proces umírání

Všechny řeholnice, účastnice výzkumu, se shodovaly, že není snadné určit, koho vlastně máme za umírajícího v našich rozhovorech považovat. „*Podle lékařských výsledků je ti jasno, jak dlouho bude člověk existovat. Ale je to i otázka vůle ... chce přežít.*“ Řádové sestry často vzpomínaly na zesnulé obyvatele a vracely se do doby, kdy tito klienti do Domova nastupovali, popř. popisovaly a hodnotily, jak zde podzim svého života trávili. O jejich posledních týdnech, dnech a minutách potom mluvily z hlediska dlouhodobější perspektivy. Umírající by měl v každém případě odcházet z tohoto světa připraven, tj. usmířen sám se sebou a s nevyhnutelností vlastního konce, se svými blízkými a s Bohem.

Řeholnice se jednoznačně shodovaly ve svém pozitivním pohledu na umírající. Jedna z nich svůj cit pojmenovala přímo: „*Mám ráda umírající.*“ Jiná vyjádřila svůj postoj slovy: „*Můžeš v nich vidět Krista.*“ Toto tvrzení nám dává nahlédnout do jedné z jasných příčin kladného vztahu řeholnic k umírajícím, ale vůbec k lidem; souvisí s náboženstvím. Jak totiž řeholnice uvádějí, v každém člověku – jedna ze sester upozorňovala, že i ve mně jako ve výzkumnici – vnímají Boží působení. Svůj kladný postoj k práci s umírajícími (a k umírajícím vůbec) mi potvrdila další z řeholnic vyprávějíc, že dříve záviděla své kamarádce pracující v hospici, kde má příležitost přicházet do kontaktu s umírajícími častěji. Jako benefit práce v domově pro seniory je podle ní zase možnost strávení delšího časového úseku s klienty, jež všem zaměstnancům Domova dává možnost se s nimi lépe poznat a navázat bližší vztah.

Pobývat v blízkosti umírajících vnímají řádové sestry jako možnost přiblížení se Bohu a jako příležitost být v tuto klíčovou chvíli lidského života s člověkem odcházejícím z tohoto světa do jiné dimenze: „*On (umírající, pozn. autorky) se za chvíli setká s Bohem a já mu mohu pomoci přejít na druhý břeh;*“ nebo „*Cítím, že se setkalo nebe se zemí, jak nemocný vydechne.*“ V jejich vztahu s umírajícími tedy nejde jenom o tyto osoby, ale i řádové sestry samotné a o způsob prožívání vlastní religiozity.

Jako jednu z důležitých charakteristik člověka v terminálním stadiu uváděly sestry jeho potřebu blízkosti druhého člověka. „*Lidé mají touhu po blízkosti ve chvíli smrti.*“ Další z řádových sester zdůvodnila tento postoj následovně: „*Často vnímám v těchto chvílích pacientův strach ze samoty.*“ Z předchozího vyplývá, že sestry jsou přesvědčeny o nezbytné blízkosti druhých v okamžiku úmrtí. Výjimečně dochází k opačné situaci: „*Někdo (umírající, pozn. autorky) chce samotu – řekne, běžte všichni pryč.*“ I v tomto případě ovšem sestry zůstávají poblíž lůžka (ovšem mimo jeho zorné pole) a za dotyčného se modlí, protože právě modlitba pomáhá k pokojnému přechodu „na druhý břeh“. Řeholnice tedy kladou důraz na individuální přístup, přání umírajícího se (pokud to okolnosti dovolují) snaží vyhovět.

Každý umírající v tomto zařízení si může být jist, že pokud to bude možné a pokud si nebude přát opak, poslední chvíle života nestráví sám, ale bude u něj buď někdo z jeho blízkých, některá z řeholnic, popřípadě jiný člen týmu. Jak si zapsala jedna ze sester do svých poznámek: „*Doprovázení umírajícího v jeho posledních pozemských chvílích není úkolem jen řeholních sester, případně rodiny, ale je celkově specifické pro náš Domov.*“ Řeholnice se jednoznačně shodují: „*Zajistíme, že s nimi (s umírajícími, pozn. autorky) někdo bude.*“ Zároveň jsou řeholnice přesvědčeny, že úmrtí by měla být přítomná alespoň jedna řádová

sestra z komunity. Zdůvodnění zaznělo ve svědectví jedné sestry: „*Jako řeholní sestry si zvláštním způsobem uvědomujeme důležitost těchto okamžiků i z hlediska duchovního (...)*.“ Sama sebe tedy tato řeholnice vidí jako osobu, která má schopnost pochopit aspekty smrti i ze spirituálního pohledu a zároveň z předchozí citace vyplývá, že ne každý pomáhající pracovník nebo blízký umírajícího je tohoto náhledu schopen. Tímto způsobem vyjádřila svůj pohled na výjimečnost přístupu řeholnic k umírajícím osobám. Prožitek unikátnosti chvíle umírání zachytila i další řeholnice ve svých poznámkách, kdy o okamžiku smrti psala jako o „svátku“. „*Je to svátek, protože se loučíme se životem člověka na zemi, s tím, že mu přejeme shledání s dobrotivým Bohem v životě v nebi.*“

A jak v Domově obvykle probíhá vlastní chvíle umírání? Sestry mají pro tyto příležitosti připravené „rekvizity k umírání“ související s jejich religiozitou. „*Při konečném stadiu rozsvítíme hromničku, používáme svěcenou vodu (...)*.“ Sestry připraví atmosféru k odchodu, pokud jsou v okamžiku smrti přítomni i blízcí umírajícího, aktivně je do těchto příprav zapojují. Už od nástupu klientů do Domova se snaží o navázání spolupráce s jeho rodinnými příslušníky, „*stoprocentní důraz klademe na rodinné vazby,*“ ale i dalšími blízkými a jejich účast při procesu umírání podporují. K umírajícím zvou členy rodiny a všechny blízké, „*kteřé náš pacient chce a kteří ho provázeli i celou dobu pobytu u nás*“. Ve fragmentu výpovědi této řeholnice zazněly důležité podmínky k tomu, aby byl blízký bez právních nebo pokrevních vazeb k umírajícímu přizván k lůžku – v prvé řadě přání umírajícího a za druhé by měl být v přímém kontaktu s klientem ještě před nástupem vlastního terminálního stadia. „*Tyto kontakty v terminální fázi klienta velmi podporujeme, zatím se to vždy vyplatilo a dodnes příbuzní za tyto chvíle děkují.*“ Přesto však sestry v rozhovorech popisovaly, že jsou mnozí lidé v blízkosti smrti rozpačití. Někteří z nich prosí řeholnice, aby byly v pokoji umírajícího klienta s nimi, „*někdy stojí o naši přítomnost*“, a nenechávali je s člověkem odcházejícím z tohoto světa samotné. Jak uvedla jedna z řeholnic, blízcí umírajících tuto možnost vítají a „*jsou vděční (...), že těžké chvíle prožíváme s nimi*“.

Důležitou specifickou dimenzí jejich přístupu k práci v daném zařízení je i čas, který mohou (a této možnosti využívají) s umírajícími, jejich blízkými a pozůstalými trávit i nad rámec svých pracovních povinností. „*Když jsem ve službě, snažím se být co nejvíc s nimi (s umírajícími, pozn. autorky) i s příbuznými.*“ V tomto domově seniorů je pravidlem, jedná se o jakousi neformální nepsanou úmluvu, že péči o umírající přebírají nejčastěji právě řeholní sestry. V případě, že má službu řádová sestra spolu s civilní všeobecnou sestrou nebo ošetřovatelkou, péči o umírajícího se věnuje řeholní sestra, přičemž se civilní člen personálu stará o ostatní klienty. Pokud v době, kdy v Domově některý z klientů

umírá, zrovna nemá žádná řeholní sestra službu, personál zařízení dojde do blízkého filiálního domova řeholnic a některou z řádových sester přivolá. Často se přicházejí k lůžku umírajícího modlit (a jinak vypomáhat) také právě řeholnice z filiálky, jež v Domově nejsou zaměstnány. „*Starší sestry chodí krmit, modlí se u umírajících – bydlíme (komunita řeholnic, pozn. autorky) blízko.*“ Tato úmluva je uzavřena na základě přání řeholnic motivovaného jednak nábožensky (sestry považují za svoji povinnost modlit se za umírající) a v neposlední řadě také ze zcela prozaického důvodu, jejich možností trávit s umírajícím více času než civilní personál. Řeholnice se shodovaly: „*My máme čas být s umírajícím, není to, jak když maminka spěchá domů za dětmi.*“ Nebo: „*Mám na něj čas. Končím službu, můžu tam třeba další hodinu počkat, což moc lidí nemůže, mají rodinu, musí domů.*“ Jiná ze sester přiznala časový limit, který má sama pro sebe stanovený pro prostor s umírajícím: „*U umírajícího chci být co nejdéle, co mi to dovolují jiné povinnosti.*“

Účastnice výzkumu pracují s umírajícími seniory, kteří „*nesou si s sebou řadu onemocnění.*“ Velmi emotivně se sestry vyjadřovaly k tomu, že jsou to lidé, s nimiž si za dobu, kterou společně v Domově prožili, vytvořily blízký vztah. Mluvily o nich dokonce jako o členech „rodiny“ („*pro mne to není cizí člověk, ale rodina*“ nebo „*odchází jeden z nás, z tak velké rodiny*“), o svých přátelích nebo dokonce jako, v symbolickém slova smyslu, o součásti jich samých (např. „*odchází tzv. už váš člověk (...), kus srdce, s kterým jsme žili*“). Sestry v průběhu rozhovorů připouštěly, že k některým obyvatelům se jim podařilo vytvořit si bližší vztah než k jiným. Tuto skutečnost pokládají za něco naprosto přirozeného, berou to jako běžnou součást života.

Právě s ohledem na emoční vazby k obyvatelům Domova je pro ně v některých případech opravdu obtížné přijmout jejich odchod; ve vyprávěních byly přítomny silné emoce projevované verbálně i neverbálně (např. prostřednictvím zvlhčených očí slzami při vzpomínkách na blízké zemřelé nebo změnou výrazu tváře). Stalo se tak např. při těchto slovech sestry, skrze něž pamatovala na zesnulého obyvatele: „*(...) občas mi, i přes víru v posmrtný život, tečou slzy nad jeho odchodem.*“ Nebo jak uvedla jiná z řeholnic: „*Pokud máme druhého rádi, vždycky to bolí a jeho přítomnost zde chybí.*“ Fyzickou absenci zesnulého ve své blízkosti tedy považují za jistý druh ochuzení svých životů, a to i přes přesvědčení, že mrtvý nyní prožívá „ten lepší“, tj. posmrtný život.

Velkou váhu řádové sestry připisují modlitbě za zesnulé, kterou se všechny sestry z filiálky kongregace (nejen ty, co jsou zaměstnány přímo v Domově jako všeobecné sestry) pravidelně modlí. „*Každé ráno se také modlíme modlitbu, kde je řečeno: Svatý Josefe, oroduj za nás a za umírající tohoto dne.*“

5.6 Pohled řeholních sester na práci se zesnulými

Všechny respondentky výzkumu se shodly na důležitosti správného, tj. pietního, způsobu nakládání s mrtvým tělem. Není to v jejich očích pouze jakási „doplňková služba“ zesnulému, nýbrž považují je za legitimní součást své ošetrovatelské práce. V rozhovorech o tématu manipulace s mrtvými se všechny řádové sestry ohrazovaly vůči tomu, jak se podle jejich představ se zesnulými zachází např. ve většině nemocnic nebo v jiných zařízeních. Vypichovaly specifičnost Domova mimo jiné i právě v souvislosti s důstojným zacházením s tělem zesnulého a velmi rozhořčeně kritizovaly podle jejich názoru rozšířenou neúctu k mrtvým.

Jaký přístup k mrtvému tělu řádové sestry považují za správný? Dodržování předpisů katolické církve o této problematice nepovažují sestry za předpis, „*ale spíš projev lásky. Každý z nás si zaslouží, aby i po smrti bylo s jeho tělem zacházeno důstojně a s úctou*“. Stejná sestra uvedla, že je v Domově zvykem, „*oproti jiným zařízením*“, zemřelého ustrojít do jeho oblíbených šatů nebo obleku (buď do těch, které si vybral pro tuto příležitost on sám, jeho blízcí, nyní již pozůstalí, řádové sestry nebo některý ze zaměstnanců). Zakládají si rovněž na tom, že zesnulému pod šat oblékají také plenu, spodní prádlo a vhodné doplňky.

Při oblékání platí nepsané pravidlo vzájemné komunikace zaměstnanců nad mrtvým; řeholnice (popř. další přítomní) se pouze potichu modlí za duši zemřelého nebo mlčí. „*Klademe velký důraz na úctu k zemřelému, nejen tím, že jej oblékáme do šatů, ale i ve slovech. Nikdy nad zemřelým nemluvíme o zbytečnostech, spíše v tichosti a pietě jej upravujeme k poslednímu rozloučení*.“ O mrtvé tělo se v domově pro seniory starají většinou právě řádové sestry (stejně jako v případě jejich přítomnosti v okamžiku smrti). Pokud není možné, aby zesnulého připravila řeholnice, ujme se tohoto úkolu některý z civilních zaměstnanců. „*Musím s vděčností poznamenat, že takto (s důstojností, pozn. autorky) přistupuje k zemřelým celý náš pracovní tým, tedy i když nemá službu řeholní sestra*.“

Stejně jako v případě modlitby za umírající připisují sestry velkou vážnost modlitbě za zesulé, kterou se opět modlí celá řeholní rodina z této filiálky: „*Naše řeholní společenství se pak za zemřelého modlí a je za něj sloužena mše svatá*.“ Minimálně jednorázově tedy na zesnulého vzpomenou; sestry přiznávaly, že na některé zesulé obyvatele myslivají i několik let od jejich skonu.

Sestry rovněž kladou důraz na možnost rozloučení členů rodiny a blízkých se zesnulým. Jejich snahou je poskytnout jim k tomu důstojné podmínky. Dojde-li k úmrtí klienta přímo v domově pro seniory a byli-li tomuto skonu přítomni také blízcí zesnulého a některá z členek řeholní rodiny, považují to sestry za nejlepší způsob doprovodu obyvatele Domova k bráně smrti. Tak by se mělo

v jejich očích umírání v Domově realizovat. Jak jsem již uvedla výše, řeholnice straní intenzivní účasti blízkých umírajícího u jeho lůžka v posledních dnech a v posledních okamžicích života. Zároveň ubezpečující truchlíci, kteří nebyli v okamžiku smrti svého blízkého přítomni, že nemusejí mít strach z pohledu na mrtvé tělo, a nabízejí doprovod a psychickou oporu při této formě rozloučení se. Jak uvedla jedna z řeholnic: „*Říkám jim: ‚Pojďte se podívat, to není mumie.‘ A oni mi namítají: ‚Ale nám se o ní bude zdát.‘ Tak řeknu: ‚Ale nebude, nebojte, ona je taková pěkná, jako by si tělo bez duše odpočinulo, jako by rozkvetla.‘*“ Respektují ovšem, když blízcí nechtějí zesnulého vidět, a to i přesto, že se domnívají, že pohled na zesnulého může mít pro ně i „výchovní“ charakter. Vnímají, že doprovázení umírajícího i pohled na mrtvé tělo může změnit hierarchii hodnot u těchto lidí. „*(...) cítím, že je to i někam posune jinam, dál. Podívají se na to jinak, byl to dar ten život (...), ten jiný úhel pohledu.*“ Záleží ale na osobnosti každého z nich, jak tuto životní zkušenost zpracují a jaké ponaučení si z ní vezmou.

6. Závěr a diskuse

Následující řádky představují pokus konfrontovat dílčí výsledky realizovaného výzkumu s názory jiných autorů, publikované již dříve v odborné literatuře.

Nejprve se vrátím k pohledům řeholních sester na smrt, jež jsou v souladu s křesťanským pojetím smrti. Potvrdil se tedy můj předpoklad o souladu názorů řádových sester s tradičním učením katolické církve. Smrt je zahalena rouškou tajemství bez ohledu na naše vyznání, což dokládá např. křesťansky orientovaný filozof Jan Sokol (1998: online) připouštěje, že i pro křesťany je představa smrti obtížná, protože „*(...) život ‚v úplně jiných podmínkách‘ si člověk nedokáže představit, což je pro moderního člověka obtížně přijatelné: co si nedovedu představit, nemůže být. Sám Ježíš z Nazareta se ve svém kázání omezuje na obraz ‚hostiny‘ a ‚svatby‘ a důrazně varuje, že to, nač se vykoupenný člověk může po smrti těšit, zásadně přesahuje každou smyslovou zkušenost. Proto se ani křesťanští myslitelé neodvážili o povaze tohoto ‚jiného života‘ příliš spekulovat.*“ Vědomí posmrtného života u křesťanů může vést až k jakémusi „zlehčení“ smrti samé, jako kdyby šlo jen o „změnu“ formy života (tamtéž). Tento postoj jsem u účastnic svého výzkumu zaznamenala nejsilněji v souvislosti s jejich vlastní smrtí. Odlišně, a nutno konstatovat, že i komplikovaněji, vnímají smrt ostatních. Některé z respondentek vyjadřovaly hluboký zármutek v souvislosti s odchodem svých „oblíbených“ klientů, i přes deklarované pojetí smrti jako návratu „do Boží náruče“.

Z výsledků výzkumu rovněž vyplynulo, že sestry si uvědomují neznalost jednoznačných odpovědí na otázky týkající se toho, co považujeme za nespravedlnosti života (např. předčasná úmrtí mladých lidí). Kushner (1996: 19) v této souvislosti pojednává o nespravedlnosti toho, jak je na tomto světě rozdělováno utrpení. „*Neštěstí, které postihuje dobré lidi, není problém pouze jejich a jejich rodin. Je to problém každého, kdo chce věřit ve spravedlivý a poctivý svět, v němž se dá žít. Nutně vyvolává řadu otázek týkajících se dobroty, laskavosti, a dokonce samotné existence Boha.*“ Sestry se v tomto případě vracejí ke konceptu smrti jako tajemství; nevědí, proč Bůh připouští smrt dětí, ale i tyto z našeho pohledu tragédie jsou podle nich v Božím plánu a mají svůj, lidem neznámý, smysl. Když se hovoří o „zbytečné“ smrti, zdůrazňuje se tak hodnota, kterou této smrti přisuzujeme, píše Davies (2007). Máme potřebu hledat smysl smrti, jež se nám jeví jako zcela marná.

V souladu se zjištěnými daty se dále vyjadřuje i naše přední odbornice na poli thanatologie Helena Haškovcová (2007: 23) srovnávajíc, stejně jako řeholní sestry, začátek a konec života a tvrdíc, že smrt nemůžeme chápat jako porážku moderní medicíny, „*protože smrt patří do života stejně jako zrození*“. Stejná autorka upozorňuje na problém tabuizace smrti v dnešní společnosti, v čemž se shoduje nejen s účastnicemi výzkumu, ale např. také s Jankovským (2003: 126), jenž píše, že „*současnost preferuje jednoznačně zdraví, mládí, úspěch a výkon*“. Sestry v rozhovorech rovněž mluvily o tom, že vnímají možnost osobnostního růstu u pozůstalých v souvislosti s vyrovnáváním se se smrtí jejich blízkého. Jankovský (tamtéž) upozorňuje, že v dnešní době jsou jakékoliv odkazy na význam utrpení, bolesti a nemoci pro rozvoj osobnosti trpícího považovány téměř za nepatřičné; společnost podle něj odvíjí kvalitu života od již výše autorem zmíněných hodnot (zdraví, mládí, úspěch a výkon).

Z výsledků výzkumu vyplynul ambivalentní pohled řeholních sester na smrt. Na jednu stranu ji chápou jako příležitost bezprostředního setkání se s Kristem, jako přirozenou součást našich životů; na straně druhé pociťují obavy z neznámého. Skopalová (2010) připomíná, že smrt obvykle většina lidí chápe jako něco špatného, negativního, neboť je spojena s odchodem našich blízkých, smutkem, osamělostí, strachem a bolestí. Slova autorky potvrzuje např. i známý americký psychoterapeut Yalom (2008: 9), který se zaměřuje mimo jiné na individuální rozměr smrti pro každého člověka, „*bojíme se jí i my všichni – každý muž, žena a dítě*“. V této souvislosti Haškovcová (2007) upozorňuje na tradování, že věřící lidé umírají snadněji, protože jim víra poskytuje naději a umožňuje myšlenky na další, i když jiný život. Stejná autorka to však považuje za velmi schematické pojetí podstaty věcí, které jsou nepochybně komplikovanější. „*Jisté je, že některým věřícím skutečně víra pomáhá. Jiní prožívají pochybnosti o dobrotě Boha,*

který připustil jejich utrpení a brzkou smrt. Také víra v posmrtný život nebývá jednoznačně útěšná, protože i věřící člověk se musí rozloučit se všemi a se vším, co v tomto reálném a zkušenostně jedině poznaném životě prožil.“ (Haškovcová 2007: 89) Z toho vyplývá, že „i věřící lidé mají rádi tento reálný svět a navzdory své víře se i oni bojí smrti. Je jen dobře, pomáhá-li jim minimalizovat nepřijemný strach právě víra v Boha“. (Haškovcová 2010: 323) Méně je známo a výjimečně dokladováno, že i nevěřící může zemřít v klidu a pokoji, smířen se stavem věcí i se svým životem (Haškovcová 2007). Jiný pohled přináší Marková (2010: 17–18), netající se svým katolickým zázemím, která tvrdí: „Obecně lze říci, že tomu, kdo vyznává Boha jako milujícího Otce, který stvořil a řídí tento svět a běh dějin i mého konkrétního života, se ze života odchází jinak, než tomu, který tuto víru nesdílí. A podobně může tato víra pomáhat i blízkým umírajícího a pozůstalým.“ Ze svých dlouholetých klinických zkušeností Haškovcová (2007) vyvozuje poznatek, že víra v Boha je vhodným předpokladem pro zvládnutí extrémní zátěže, jakou umírání jistě reprezentuje, ale rozhodně není sama o sobě zárukou, že se tak stane. Toto stanovisko je tedy jiné než názory výše citované Markové (2010).

Řádové sestry se považují za zvlášť povoláné k tomu, aby doprovázely umírající ke smrti, přesto však větší hodnotu pro ně má individuální přístup ke klientům. To se projevilo např. v respektování jejich přání být v posledních okamžicích na tomto světě o samotě, přestože jsou řeholnice přesvědčeny o prospěšnosti jejich pobývání u člověka v terminálním stadiu a vůbec o potřebě blízkosti druhých u umírajícího.

Přestože domov pro seniory, v němž byl výzkum realizován, neposkytuje oficiálně paliativní péči, domnívám se, že práce řádových sester znaky tohoto přístupu jednoznačně vykazuje. Sestry, jež jsou konfrontovány s všudypřítomnou smrtí, žijí s vědomím vlastní konečnosti, usilují o to, aby umírající odcházeli z tohoto světa ve fázi smíření,¹⁴ kladou důraz na spolupráci s rodinou a blízkými umírajících. A v souladu s principy paliativní péče si uvědomují důležitost zásad duševní hygieny pro pomáhající pracovníky pracujícími s lidmi v terminálním stadiu. Domnívám se, že výsledky mého výzkumu jednoznačně prokázaly, že podporu a péči v obtížných životních situacích nepotřebují pouze umírající a jejich blízcí/pozůstalí, ale také pomáhající pracovníci, řeholní sestry nevyjímaje: „Bez ohledu na to, jak často k smrti dochází, ji nelze brát nikdy jako samozřejmost. Pro pacienta, rodinu i ošetřující personál stále zůstává děsivou událostí. V mnoha případech je snazší umřít než přežít.“ (Parkes – Relfová – Couldricková 2007: 6.)

Říjen 2012

¹⁴ Viz pět všeobecně známých fází při konfrontaci s krizí autorky Elizabeth Kübler-Ross.

Literatura:

- Davies, Douglas J.: 2007 – *Stručné dějiny smrti*. Praha: VOLVOX GLOBATOR.
- Disman, Miroslav: 2002 – *Jak se vyrábí sociologická znalost. Příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum.
- Dohnalová, Zdeňka: 2011 – *Etické otázky v práci s umírajícími, jejich blízkými a pozůstalými očima řeholních sester*. Dizertační práce. Brno: Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií.
- Dolista, Josef: 1997 – *Perspektivy naděje. Teologická výpověď o naději ve vzkříšení*. Brno: Cesta.
- Ferjenčík, Ján: 2000 – *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: Jak zkoumat lidskou duši*. Praha: Portál.
- Firthová, Pam – Luffová, Gill – Oliviere, David (ed.): 2007 – *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Haškovcová, Helena: 2007 – *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén.
- Haškovcová, Helena: 2010 – *Fenomén stáří*. Praha: Havlíček Brain Team.
- Havránková, Olga: 2002 – *Téma smrti a umírání*. In: Vodáčková, Daniela a kol.: *Krizová intervence: Krize v životě člověka: Formy krizové pomoci a služeb*. Praha: Portál.
- Jankovský, Jiří: 2003 – *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton.
- Kushner, Harold S.: 1996 – *Když se zlé věci stávají dobrým lidem*. Praha: Portál.
- Kutnohorská, Jana: 2007 – *Etika v ošetrovatelství*. Praha: Grada.
- Marková, Monika: 2010 – *Sestra a pacient v paliativní péči*. Praha: Grada Publishing.
- Nešporová, Olga: 2009 – *Smrt jako konec, nebo začátek? O (ne)víře v posmrtný život. Lidé města: Urban People 11, 3: 463–491*.
- Parkes, Colin Murray – Relfová, Marilyn – Couldricková, Ann: 2007 – *Poradenství pro smrtelně nemocné a pozůstalé*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Pelikán, Jan: 1998 – *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum.
- Skopalová, Jitka: 2010 – *O smrti a umírání. Sociální práce/Sociálna práca 10, 2: 64–70*.
- Sokol, Jan: 1998 – *Smrt v našich rukou*. [online] Dostupný z: www.jansokol.cz/cs/n-p-smrt.php [citováno 20. března 2010].
- Yalom, Irvin D.: 2008 – *Pohled do slunce: O překonávání strachu ze smrti*. Praha: Portál.
- Zákon 108/2006Sb. o sociálních službách.*

Contact: Mgr. Zdeňka Dohnalová, Ph.D., Katedra sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, Joštova 10, 602 00 Brno, e-mail: dohnalova@fss.muni.cz.